

Iqtisodiy islohotlar. Xususiy mulkchilikning shakllanishi

Astanaqulova Farizod Bakhtiyorovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

1-kurs bakalavr talabasi

Farizodastanaqulova47@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy islohotlar, iqtisodiy munosabatlar va bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish imkoniyatlari, liberallashtirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida muallif tomonidan fikr mulohazalar keltirilgan. Qolaversa, mamlakatimizda xususiy mulkchilikni shakllanishi va rivojlani bo'yicha bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. Iqtisodiyot, liberallashtirish, xususiy mulkchilik, mulk shakllari.

Iqtisodiy munosabatlar va tashkiliy-boshqaruv tuzilmalarining bir turidan butunlay boshqa yangi turiga o'tish, iqtisodiy islohotlar strategiyasini ishlab chiqish va uning asosiy yo'nalishlarini aniqlab olishni taqozo qiladi. Iqtisodiy islohotlar – iqtisodiyotda tub o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan iqtisodiy chora-tadbirlar majmui. Iqtisodiy islohotlardan ko'zda tutilgan maqsad mamlakat aholisi uchun yashash va faoliyat qilishning eng yaxshi sharoitlarini yaratish, ularning ma'naviy-axloqiy etukligiga erishish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashdan iborat. Islohotlarni amalga oshirishdan oldin bozor iqtisodiyotiga o'tishning nazariy modeli yaratildi (bu boradagi ma'lumotlar mazkur bobning 2-bandida bayon etildi). Bu modelda yangi iqtisodiyotga o'tishning umumiy tomonlari va milliy xususiyatlari nazarda tutiladi, islohotlarning asosiy yo'nalishlari belgilanadi.

Respublikada iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- mulkiy munosabatlarni isloh qilish;
- agrar islohotlar;
- moliya-kredit va narx-navo islohoti;
- boshqarish tizimini isloh qilish va bozor infratuzilmasini yaratish;
- tashqi iqtisodiy aloqalar islohoti;
- ijtimoiy islohotlar.

Iqtisodiy islohotlarning bosh bo'g'ini mulkchilik munosabatlarini tubdan o'zgartirishdir, chunki shu orqali ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobatlashish muhiti shakllantiriladi hamda bozor iqtisodiyotiga o'tishning shart-sharoitlari vujudga keltiriladi. SHu sababli Respublikada mulkiy munosabatlarni isloh qilishdan ko'zda tutilgan maqsad davlat mulki monopolizmini tugatish va bu mulkni xususiylashtirish hisobiga ko'p ukladli iqtisodiyotni real shakllantirishdan iborat. Respublikada iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning dastlabki bosqichidayoq qishloq xo'jaligini isloh qilishga ustunlik berildi. Bunga quyidagilar sabab bo'ldi:

- Respublikamiz iqtisodiyotida agrar soha ustunlikka egaligi, aholining ko'pchiligi qishloq xo'jaligida bandligi, iqtisodiy o'sishning ko'p jihatdan shu tarmoq ahvoliga bog'liqligi;
- Respublika butun sanoat potensialining yarmiga yaqinini tashkil qiladigan sanoatning ko'pgina tarmoqlarini (paxta tozalash, to'qimachilik, engil, oziq-ovqat, kimyo sanoati, qishloq xo'jalik mashinasozligi va boshqalar) rivojlantirish istiqbollari bevosita qishloq xo'jaligiga bog'liqligi;
- qishloq xo'jalik mahsulotlari (asosan paxta) hozirgi vaqtda valyuta resurslari, respublika uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, texnika va texnologiya uskunalarini chetdan sotib olishni ta'minlayotgan asosiy manba ekanligi;
- mustaqillik sharoitida qishloq xo'jaligining oziq-ovqat muammosini hal etishdagi rolining ortib borishi.

Mavjud iqtisodiy tizimning izchillik bilan bozor munosabatlariga o'sib o'tishida moliya-kredit sohasini isloh qilish alohida o'rin tutadi. Moliyaviy munosabatlarda

davlat byudjeti taqchilligini kamaytirib borish, byudjetdan beriladigan dotatsiyalar va subsidiyalarni bosqichma-bosqich qisqartirish, birinchi darajali, eng zarur umumdavlat ehtiyojlari uchungina byudjetdan mablag' ajratish, iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiya kreditlaridan keng foydalanish islohotlarning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Iqtisodiyotni isloh qilishning eng asosiy muammolaridan biri narxlarni erkinlashtirishdir. Narxlarning erkin shakllanishi uchun narxlar tizimini isloh qilish ham zarurdir. Dastlab davlat xarid narxlarining amal qilish doirasi qisqartiriladi va keyin ichki narxlar jahon narxlariga muvofiqlashtirib boriladi. SHuningdek, narxlarni erkinlashtirishda ayrim turdagi xomashyo va mahsulot narxlari bilan aholi va korxonalar daromadlari o'rtasidagi tenglikka erishishga harakat qilinadi. Narxlar islohoti boshlangandan 1994 yilgacha hamma turdagi xomashyo va mahsulotlar bo'yicha erkin narxlarga o'tildi, barcha iste'mol mollari narxi ustidan davlat nazorati bekor qilindi.

Isloh qilishning dastlabki bosqichida (1992 yil) keng doiradagi ishlab chiqarish-texnik vositasi bo'lgan mahsulotlar, ayrim turdagi xalq iste'mol mollari, bajarilgan ishlar va xizmatlarning kelishilgan narxlari va tariflarga o'tildi. Aholini himoyalash maqsadida cheklangan doiradagi oziq-ovqat va sanoat tovarlari narxlarining chegarasi belgilab qo'yildi.

Narxlar islohotining ikkinchi bosqichida (1993 yil) kelishilgan ulgurji narxlarni davlat tomonidan tartibga solish umuman to'xtatildi. Narxlarni erkinlashtirishning uchinchi bosqichida (1994 yil oktyabr-noyabr) xalq iste'mol mollari asosiy turlarining narxi erkin qo'yib yuborildi. SHunday qilib, iqtisodiyotni isloh qilishning birinchi bosqichi narxlarni to'liq erkinlashtirish bilan tugadi. Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish boshqarishning tegishli tizimini yaratishni talab qiladi. SHunga asosan respublikada butun iqtisodiyotni, tarmoqlar va hududlarni boshqarishning eng maqbul va hozirgi davrga mos bo'lgan tuzilmalari ishlab chiqildi. Ko'plab markaziy iqtisodiy organlar va vazirliklar tugatildi (Davlat reja qo'mitasi, Davlat ta'minot qo'mitasi, Davlat narxlar qo'mitasi, Davlat agrosanoat qo'mitasi va boshqa qo'mita hamda vazirliklar) yoki ularning faoliyati tubdan

qayta qurildi. Faoliyati tugatilgan ma'muriy apparatlar o'rniga bozor iqtisodiyotiga xos yangi boshqarish bo'g'inlari tuzildi. Boshqarishning mahalliy darajasida (viloyat, tuman, shahar) ijroiya-boshqaruv vazifalarini bajarish uchun hokimliklar joriy qilindi. Quyi bo'g'in boshqaruvida korxona va tashkilotlarga iqtisodiy erkinlik berilib, ular yangicha ish uslubiga o'tdi. Isloh qilish natijasida tarkib topgan boshqaruv tizimi bozor iqtisodiyotiga o'tib borish bilan yanada takomillashib va rivojlanib boradi. Bozor islohotlari bozor infratuzilmasini yaratish chora-tadbirlarini ham qamrab oladi. Bunda moliya, bank-kredit tizimi muassasalari, sug'urta, auditorlik, yuridik va konsalting firmalari hamda kompaniyalarini, birja tizimini yaratish taqozo qilinadi. Respublikada bozor infratuzilmasini yaratish bir qator yo'nalishlar bo'yicha bordi. Birinchi yo'nalish bo'yicha tovar-xomashyo birjasi tizimi rivojlandi. Bu, o'z navbatida, brokerlik va dilerlik idoralari, savdo uylari, vositachi firmalar paydo bo'lishiga olib keldi.

Xususiy mulk - ayrim kishilar yoki xonadonlar ixtiyoridagi mulk; bozor iqtisodiyotidagi xilmaxil mulklar orasida yetakchi mulk shakli. Xususiy mulkning ob'yekti moddiy va moliyaviy boyliklar, ish kuchi, intellektual mehnat mahsuli, yer, suv, yer osti boyliklari, korxonalar, xo'jaliklar, aksiya va obligatsiyalar, pul mablag'lari, transport vositalari, turar joy, iste'mol tovarlari, mehnat qobiliyati, ishbilarmonlik mahorati, ilmiy kashfiyotlar, texnikaviy ixtirolar, san'at va adabiyot asarlari va boshqalar bo'lishi mumkin. Xususiy mulk sub'yekti unga egalik qiluvchi kishilar, ayrim shaxslar va xonadon axli xisoblanadi. Xususiy mulk mulkchilikning eng ko'hna shakli, bundan bir necha ming yillar oldin qabila, urug'aymoklarning jamoa mulkidan o'sib chiqqan jamoa mulki ayrim kishilar qo'liga o'tib Xususiy mulkga aylangan. Xususiy mulk an'anaviy va bozor tizimida asosiy mulk hisoblangan. Rejali iqtisodiy tizim xususiy mulkni yo'qotib davlat mulkini o'rnatgan, iste'molga xizmat qiluvchi mulkni, jumladan uyro'zgor buyumlari va tomorqa xo'jaligini shaxsiy mulk, deb e'lon qilgan. Rejali tizimdan bozor iqtisodiyotiga qaytilgach, Xususiy mulk yangidan tiklanadi. Bunga quyidagi yo'l bilan erishiladi:

1) davlat mulki Xususiy mulkga aylantiriladi;

- 2) uz mablaga xisobidan xususiy mulkni yaratishga ruxsat beriladi;
- 3) jamoa (kolxoz) mulkidan xususiy mulk ajralib chiqadi;
- 4) shaxsiy mulk xisoblangan tomorka va xonadon molmulkiga Xususiy mulk maqomi beriladi;
- 5) Xususiy mulk chet eldan kirib keladi, mavjud mulkchilik tizimiga qo'shiladi. Bozor iqtisodiyotiga xos mulkiy poliformizmni Xususiy mulk transformatsiyasi yuzaga keltiradi. Xususiy mulk o'z sohiblari ixtiyori bilan birlashganda jamoa mulki hosil bo'ladi. Xususiy mulk milliylashtirilganda u davlat mulkiga aylanadi.

Xususiy mulk iqtisodiy ro'yobga chiqishi — o'z egasiga mulkiy daromad keltirishi yoki uning iste'mol ehtiyojini qondirishi kerak. Davlat qabul qilgan qonunlar va yozilmagan qoidalar, ya'ni shakllangan an'analar va mulkiy udumlar Xususiy mulkga egalik qilishni, mulkiy huquqni ta'minlaydi. O'zbekistonda Xususiy mulk daxlsizligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va mulk to'g'risidagi qonunlarda e'tirof etilgan. O'zbekistonda Xususiy mulk davlat mulkini xususiylashtirish, uni hosil etishga ruxsat berilishi natijasida yuzaga keldi va xususiy korxonalar, fermer va dehqon xo'jaliklari, xususiy banklar, tomorqa, xonadondagi molmulk va pul jamg'armalari, qimmatli qog'ozlar Xususiy mulk ob'yektiga aylandi. Xususiy mulk, uni iqtisodiy ro'yobga chiqarish usuli jihatidan 2 turga bo'linadi;

1) ayrim kishilarga qarashli bo'lgan tanho individual Xususiy mulk Bu mulkka egalik mulkdorning o'zining faoliyati orqali yuz beradi, yakka tartibda egasi tomonidan boshqariladi, u keltirgan daromad ulushlarga ajralmagan holda to'lato'kis egasiga tegadi;

2) korporativ, guruxiy Xususiy mulk Bu ulushbay, sherikchilikka asoslangan mulk bulib, aksiyadorlik jamiyatiga xos. Uning egalari aksiyadorlar hisoblanadi, ularning mulkiy ulushi qo'lidagi aksiyalar qiymati bilan o'lchanadi. Xususiy mulkning bu turida mulkning iqtisodiy ro'yobga chiqishi alohida emas, balki mulkdorlar guruhi doirasida yuz beradi. Bu mulkni aksiyadorlarning o'zlari emas, balki yollangan menejerlar boshqaradi, undan kelgan daromad aksiyadorlar urtasida ulushbaychilik qoidasiga binoan taqsimlanib dividend

shakliga kiradi. Mayda Xususiy mulk individual bulsa, yirik Xususiy mulk korporativ Xususiy mulk tavsifiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мырзаева P.X. Ba boshqalar. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. –T.: Akademiya 2010.
2. Oblomurodov N., va boshqalar. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. –T.: Yangi asr avlodi, 2011.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga JOURNAL OF MARKETING, BUSINESS AND MANAGEMENT(JMBM)/SJIF FACTOR: 5.57 www.jmbm.uz VOLUME 2, ISSUE 5 (September) ISSN: 2181-3000 Page 1/9 oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3775-sonli qarori.
4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - Toshkent: O'zbekiston, 2017.